

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
УКРАЇНИ

На правах рукопису

КІЧУК Надія Василівна

**ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ
ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ
В ПРОЦЕСІ ВУЗІВСЬКОЇ
ПРОФЕСІОНАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ**

13.00.01 — Теорія та історія педагогіки

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Київ — 1993

ЛВ 27.101

Робота виконана на кафедрі педагогіки Київського державного педагогічного інституту ім. М. П. Драгоманова.

Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України Мороз О. Г.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України Савченко О. Я.;
доктор психологічних наук, професор Скрипченко О. В.;
доктор педагогічних наук, професор Коваль Л. Г.

Провідна установа: Харківський державний педагогічний інститут.

Захист відбудеться «14» травня 1993 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 113.15.01 у Науково-дослідному інституті педагогіки України (252030, м. Київ-30, вул. Леніна, 10).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Науково-дослідного інституту педагогіки України.

Автореферат розіслано «12» квітня 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої
вченої ради

ЛЕГКИЙ М. П.

ЛННБ ім. В. Стефаніка
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність проблеми. Відродження суверенної України має на меті перетворити людину із засобу в ціль соціального прогресу. Цим насамперед і зумовлена особлива значущість досліджуваної проблеми в сучасних умовах. Розуміння того, що досконало володіти творчістю можна на індивідуально-побутовому рівні, робить пріоритетним формування відповідних якостей особистості, адже цілком очевидним є взаємозв'язок, взаємозалежність і взаємозумовленість двох аспектів: особистість перетворює сама себе і водночас справляє перетворюючий вплив на характер своєї діяльності. В цих умовах важко переоцінити роль, яку покликана виконати принципово нова педагогічна теорія, основоположною ідеєю якої повинна стати розробка оптимальної педагогічної технології, спрямованої на формування творчої особистості з урахуванням її вікової і професійної специфіки.

Накопичений науковий досвід вітчизняного (С. Г. Альтшуллер, Ю. З. Гільбух, В. О. Моляко, Я. О. Пономарьов, В. С. Шубинський) і зарубіжного наукового фонду (Дж. Гімер, Ф. Лезер, О. Ньюелл, К. Текес, Я. Хлавса) свідчить про наявність дисбалансу традиційної системи розвитку можливостей особистості і потреби творчого потенціалу особистості у новій соціально-економічній ситуації, про недооцінку відповідних фундаментальних теоретико-прикладних положень, які містяться у класичній педагогічній спадщині (А. Дістервег, В. Сухомлинський, К. Ушинський).

Загальноосвітня школа — важливий фактор формування особистості і становлення творчої індивідуальності дитини. І особлива роль тут належить учителю-вихователю. Адже, як зазначив І. Я. Франко, «вчителем школа стоїть». Сказане дозволяє розглядати формування творчої особистості шкільного педагога як вузлову проблему, оскільки від своєчасного і результативного її розв'язання залежить успіх процесу оновлення соціальної ситуації, що склалась. Для сучасного

стану соціально-педагогічної практики характерний попит на педагогічну творчість як масове явище серед учительства. В педагогічній науці (В. А. Кан-Калик, Н. В. Кузьміна, В. О. Сластьонін) і практиці (Ш. О. Амонашвілі, Л. П. Дашевська, С. П. Логачевська) встановлено, що творча особистість учителя є найважливішою передумовою результативного виявлення і розвитку творчих можливостей учнів. Принципового значення набуває наявність відповідного творчого потенціалу у педагога I ступеня — вчителя, що стоїть біля початків формування творчої індивідуальності школяра.

Педагог, який усвідомлює необхідність збагачення творчих можливостей учнів як пріоритетне соціально-професійне завдання, стимулює їхнє прагнення до самопізнання, самовираження і самоутвердження, чим пробуджує «в дитині думку про те, що вона ще не стала такою, якою може і повинна стати»¹). Останнє дозволяє результативно впливати на вирішення складної проблеми, пов'язаної з відчуженням деякої частини учнів від школи.

Учитель, який працює у творчому режимі, орієнтується на інтенсивні підходи до оновлення існуючої шкільної практики на противагу екстенсивним шляхам її удосконалення. Тому сформованість творчої особистості педагога виступає обов'язковою умовою і гарантом необоротності процесів оновлення сучасної школи.

Настійна необхідність наукового осмислення процесу становлення цільної творчої особистості дитини зумовлена зокрема тим, що орієнтація лише на розвиток педагогічних здібностей майбутніх учителів у процесі їх професійного становлення є малоперспективною. Доведено²), що педагогічні здібності в особистості зустрічаються дуже рідко, до того ж ці якості самі по собі не перетворюються у творчі звершення, бо необхідний певний «привідний ремінь» (за О. Н. Луком) — мотиваційна основа. Якщо врахувати, що педагогічна професія є одночасно і масовою, і творчою, то цілком очевидно є необхідність вибору іншого дослідницького підходу до осмислення проблеми творчості вчителя — «педагогічної цілинні» (В. О. Сухомлинський).

¹) Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи // Вибр. твори: В 5 Т. — К., 1977. — Т. 4. — С. 473.

²) Див. Сборник методик для диагностики педагогических способностей, умений, качеств, интересов личности, психологических состояний (Сост. И. М. Богданова и др. — Одесса, 1991. — С. 3).

Вибираючи дослідницький підхід до наукового осмислення творчих потенцій педагога, важливо мати на увазі пріоритети сучасних соціально-педагогічних орієнтирів нашого суспільства: людина — «міра всіх речей». У контексті вищевикладеного виправданою є увага до вивчення творчих можливостей особистості, тобто такої якісної характеристики, яка пов'язана з резервними її потенціями і відображає ступінь реалізації особистості в обраній сфері професійної праці. Стосовно вчителя початкових класів творчість виступає імманентно характерною особливістю його професійної праці, адже класовод поставлений в об'єктивні умови однакової ймовірності роботи в різних типах початкових шкіл (трьох-чотирьохрічної, малокомплектної), в ситуацію вільного вибору навчального плану і програм (основний, коригуючий, інтенсивний) і способів конструювання змісту навчання молодших школярів (предметний, інтегрований). Причому молодший шкільний вік визначається періодом «нижньої вікової межі креативного поля»¹⁾, тобто початковим у становленні творчої особистості дитини.

Тимчасом, розгляд творчої особистості вчителя початкових класів, як соціально схваленої норми, дає змогу виявити ряд суперечностей, основною з яких можна вважати невідповідність між визнанням творчої особистості педагога не просто бажаним, а принципово значущим педагогічним явищем і неналагодженістю соціально-економічного механізму інтенсифікації праці вчителя.

Складність вирішення проблеми становлення творчої особистості педагога посилюється і іншими суперечностями, що вкорінились у вузівській системі підготовки студентів:

— між можливостями вузівської підготовки, готовністю майбутнього вчителя реалізувати задачу збагачення творчого потенціалу учнів і недостатньою педагогічною спрямованістю навчання на факультетах підготовки учителів початкових класів;

— між динамікою розвитку інтересу студентів до педагогічної творчості і консерватизмом змісту, традиційних форм і методів навчально-виховної роботи у вузі і школі;

— між індивідуальною своєрідністю процесу становлення

¹⁾ Див.: Богоявленская Д. Б. Психологические основы интеллектуальной активности: Автореф. дис. ... д-ра психол. наук — М., 1987. — С. 40—41.

творчої особистості кожного вчителя і усталеним «валовим підходом» до довузівської, вузівської і післявузівської професійної підготовки;

— між розвитком інтелектуальних, духовних можливостей особистості і їх незатребуваністю школою, вузом;

— між потребою особистості у творчій професійній діяльності і низькою престижністю педагогічної творчості у шкільній практиці, що склалась;

— між необхідністю відтворення вчителів творчої орієнтації і дефіцитом педагогічної свідомості, що відчувається у традиційній соціально-освітній системі.

Ці суперечності зумовлюють проблему: як теоретично обґрунтувати і здійснити на практиці удосконалення системи професійної підготовки, що дозволяла б на необхідному рівні сформувати творчу особистість педагога.

Теоретичний аналіз наукових праць з даної проблеми показав, що існують різні підходи навіть до трактовки поняття «творча особистість» як у вітчизняних (В. Андреев, Л. Коханович, Л. Лузіна, В. Моляко та ін.), так і зарубіжних дослідженнях (І. Вац, М. Девіс, Ч. Райх, К. Сміт та ін.). Правда, у психолого-педагогічній науці накопичено чимало емпіричних даних і запропоновано різні теоретичні побудови, що характеризують окремі аспекти проблеми формування педагога творчої орієнтації (Е. Білозерцев, О. Мороз, О. Овсянніков, В. Храпов, В. Брецинка, О. Познер, М. Томас), однак вони не вичерпують проблему і не в усьому співвідносяться між собою в силу тих чи інших теоретичних і методичних підходів. Осмислення механізму формування творчої особистості педагога на основних етапах його професійного становлення не стало предметом педагогічного дослідження.

Актуальність цієї проблеми і недостатність рівня теоретичної і практичної розробленості її і зумовили вибір теми дисертаційного дослідження, визначення об'єкта і предмета, формулювання гіпотези, постановку мети і завдань наукового пошуку.

Об'єктом дослідження є професійна підготовка вчителя у педвузі, а **предметом** — процес формування творчої особистості майбутнього педагога на етапі вузівської професійної підготовки.

Мета дослідження: теоретичне обґрунтування, розробка і експериментальна перевірка ефективності системи вузівської

підготовки творчої особистості вчителя, визначення умов ефективного функціонування даної системи в логіці безперервної освіти педагога.

Вихідним у роботі є припущення, що творчість особистості не є виключно природженою якістю. Вона залежить від багатьох факторів і найповніше виявляється у ставленні особистості до діяльності, більш того — значною мірою детермінується цією діяльністю. Творчість у структурі особистості — це особливе її ставлення до певної діяльності. А воно, як і будь-яка інша риса, що виражає соціальну сутність людини, формується і виховується. Найважливіші компоненти творчої особистості вчителя можуть бути сформовані вже у студентів педінституту, і визначальним у цьому є вузівський навчально-виховний процес.

У контексті висунутої мети дослідження сформульовані **вихідні гіпотези**, які відображають методологічний та практичний рівні розгляду проблеми: у формуванні творчої особистості майбутнього вчителя принципово важливою є взаємодія двох факторів — безпосереднього особистісно орієнтованого впливу на студента навчально-виховного процесу і опосередкованого дійового впливу соціуму (середовища), який має «наскрізний» характер; якщо процес включення майбутніх педагогів у навчально-дослідницьку і громадсько-педагогічну діяльність буде систематичним і цілеспрямованим, враховуватиме структурну модель творчої особистості вчителя, тобто забезпечить педагогічний вплив на розвиток інтелектуальної активності майбутнього педагога шляхом збагачення власних засобів і прийомів переносу, які розвивають науково-педагогічний стиль мислення і творчу уяву, то така діяльність сприятиме нарощуванню особистісного творчого потенціалу; якщо вчителя готувати до професійної праці не лише функціонально (до забезпечення навчальних, виховних, комунікативних та інших функцій, що само по собі важливо), але і як творчу особистість, тобто особистість зі значним творчим потенціалом, яка зможе його реалізувати у практичній діяльності, максимально близькій до професійної, то загальноосвітня школа матиме спеціаліста з більш високим рівнем професійної підготовки, зі значним запасом «випередження». Ця багатопланова гіпотеза у процесі дослідження доповнювалась частковими положеннями. **Загальна логіка моделювання і організації експерименту**

знайшли вияв у системі таких теоретичних і прикладних завдань, які розв'язувались на різних етапах дослідження:

1. На основі аналізу теорії і практики формування творчої особистості вчителя зроблено спробу виконати компонентно-структурний аналіз поняття «творча особистість педагога», запропонувати його модель.

2. Виявити провідні фактори, педагогічні умови, вивчити механізм формування творчої особистості вчителя на етапі його вузівської професійної підготовки.

3. Розробити науково-педагогічну систему формування творчої особистості вчителя, що відображає перенос зовнішніх факторів впливу у внутрішні рушійні сили механізму збагачення особистісного творчого потенціалу, показати роль і значення професійного самоудосконалення майбутніх учителів у цьому плані.

4. Вивчити динаміку становлення творчої особистості майбутнього вчителя, трансформації мотивів у відповідності з рівнем розвитку її духовності у природних умовах вищої педагогічної школи.

5. З'ясувати організаційно-педагогічні умови оптимального функціонування концептуальної системи на етапі вузівської професійної підготовки вчителів, педагогічні основи управління процесом формування творчої особистості фахівця у логіці його безперервної освіти.

6. Перевірити можливість впровадження у практику теоретичних і еспериментальних результатів дослідження, виявити їх ефективність.

Методологічною основою роботи є концепція соціальної, діяльнісно-творчої сутності особистості, взаємозв'язку її загального і професійного розвитку. Методологічними орієнтирами виступають ідеї про взаємозалежність і взаємозумовленість педагогічних явищ, пріоритетну роль цілеспрямованості у творчому процесі. Розробляючи концепцію дослідження, ми спирались на системно-діяльнісний підхід, поряд з традиційними методами дослідження використовували й специфічні для упорядкування і впровадження у практику педагогічного знання і перетворення педагогічної дійсності.

Провідна ідея дослідження полягає в тому, що формування творчої особистості вчителя в умовах педвузу характеризується взаємозв'язком змістової і процесуальної сторін під-

готовки, переростанням пізнавального інтересу до педагогічної діяльності у професійний.

У процесі теоретичного вивчення проблеми і проведення науково-експериментальної та дослідницької роботи застосовувались як загально-наукові, так і спеціальні **методи дослідження**:

а) теоретичного рівня: аналіз і узагальнення психолого-педагогічної літератури, синтез емпіричного матеріалу, класифікація, дедукція, індукція, побудова аналогій, моделювання; для встановлення причинно-наслідкових зв'язків і залежностей застосовувались логічні методи (схожість, відмінність, супровідні зміни);

б) емпіричного рівня: діагностичні методи (анкетування, інтерв'ювання, бесіди, соціометричні методи); обсерваційні методи (пряме, побічне, включене спостереження, безпосереднє і опосередковане, самоспостереження); прогностичні методи (експертних оцінок, узагальнення незалежних характеристик, моделювання, екстраполяція, шкалування, ранжування та ін); експериментальні методи (діагностичний, констатуючий, формуючий експерименти); праксиметричні методи (аналіз продуктів діяльності; професіографічний аналіз, хронометраж). Обробка кількісної інформації частково здійснена на ЕВМ.

Дослідження проводилось поетапно.

На перших двох етапах (1977—1983 рр.) визначалась наукова проблема, пов'язана з практичним завданням домогтись, щоб вузівська підготовка забезпечувала збагачення творчого потенціалу майбутніх учителів; з'ясовувались природа і суть творчого потенціалу педагога. З цією метою було осмислено накопичений науковий фонд з проблеми, вивчено масовий досвід факультетів підготовки вчителів початкових класів Ізмаїльського, Миколаївського, Київського, Одеського, Тернопільського і Чернігівського педінститутів, деяких шкіл I ступеня Київської, Миколаївської, Одеської областей.

Попередні результати знайшли відображення у відповідних публікаціях.

На третьому етапі (1983—1985 рр.) на основі критичного аналізу спеціальних досліджень з проблеми і творчого узагальнення передового педагогічного досвіду, досягнень у галузі педагогіки і психології проводилась теоретико-мето-

дична розробка концепції і експериментальної моделі творчої особистості вчителя. На базі експериментальних педвузів проведена діагностика сформованості творчих можливостей студентів умовно визначених експериментальних і контрольних академічних груп. Результати констатуючого експерименту знайшли відображення у статтях та методичних рекомендаціях.

На четвертому етапі (1985—1989 рр.) здійснено розробку матеріалів формуючого експерименту, перевірку робочої гіпотези, з'ясування педагогічних умов оптимального функціонування експериментальної системи педагогічних заходів, спрямованої на формування творчої особистості вчителя і заснованої на експериментальній моделі досліджуваного феномена.

Результати впровадження методики формування творчої особистості майбутнього вчителя обговорювались на наукових конференціях, висвітлені в ряді публікацій.

На п'ятому етапі (1989—1992 рр.) була проведена експериментальна перевірка оптимальності запропонованої системи дослідно-експериментальної роботи з формування творчої особистості вчителя на вузівському етапі професійного становлення, функціональної ролі довузівського і післявузівського етапів щодо цього. Перевірялась порівняльна ефективність запропонованої дослідно-експериментальної роботи в реальному вузівському навчально-виховному процесі в деяких педінститутах республіки, що знайшло відображення у монографії, посібнику для студентів, п'яти комплектах науково-методичних рекомендацій для абітурієнтів педвузів, майбутніх учителів, педагогів-практиків та інших публікаціях.

Наукова новизна і теоретична значущість проведеного дослідження полягає в розробленні відповідного концептуального і понятійного апарату, в новому модельному підході і методиці дослідження процесу формування творчої особистості вчителя, що дозволяє представити варіант професіограми, якій властиві певні діагностичні, дидактичні та прогностичні функції.

Здобуті результати уточнюють відомі теоретичні положення про творчий потенціал особистості, конкретизують деякі з них, зокрема ті, що стосуються своєрідності формування творчих якостей учителя. Одержане знання відкриває нові

грані проблеми становлення творчої особистості педагога у логіці системи її безперервної освіти. Дослідження має сприяти виробленню нового загального підходу до побудови вузівського навчання студентів на протигагу традиційно-інформаційному; зміст розробленого нами підходу має на меті поставити майбутнього вчителя у позицію дослідника, на відміну від існуючої практики, націленої переважно на збагачення знань майбутніх спеціалістів.

В емпіричному плані новизна полягає в тому, що вперше проведено тривале й систематичне дослідження процесу становлення творчої особистості вчителя, в результаті чого з'ясовано динаміку цього процесу в умовах педвузу, визначено п'ять типів творчої особистості майбутнього вчителя і дано педагогічну характеристику кожного з них. Розроблено схему управління процесом формування творчої особистості вчителя в умовах педвузу.

Практична значущість проведеного дослідження вбачається у розробці шляхів збагачення творчої особистості майбутнього вчителя, визначенні педагогічно суттєвих положень про становлення педагога творчої орієнтації в логіці системи його безперервної освіти і самоосвіти, а також у розробці спецкурсів, спецсеминарів, програм олімпіад з педагогіки, підготовки наукових розробок для абітурієнтів і студентів педвузу, вчителів-практиків.

Здійснена робота підтвердила принципову можливість формування творчої особистості вчителя на етапі його вузівської професійної підготовки.

На захист виносяться такі основні положення, що випливають з проведеного дослідження:

— новий підхід до вивчення професійної підготовки майбутніх учителів, який ґрунтується на розробці поняття «творча особистість» і дозволяє адекватно інтерпретувати реальний творчий потенціал особистості та її діяльності;

— модель творчої особистості вчителя, структурними елементами якої є ієрархізована, паралельно розвинена і розгорнута у часі сукупність когнітивних, афективних, регулятивних процесів та галузь самопізнання; ядром моделі виступає духовність особистості;

— науково-педагогічна система заходів результативного формування творчої особистості вчителя на етапі вузівської професійної підготовки, які реалізують змістовні й операцій-

ні структури моделі творчої особистості педагога, її практично-дійовий фонд;

— педагогічна характеристика основних типів творчої особистості майбутнього вчителя визначається його інтелектуальною ініціативою, специфікою професійного досвіду;

— суттєву роль у становленні творчої особистості педагога відіграють вікові та індивідуальні особливості, що сприяють формуванню індивідуального стилю творчої діяльності і характеризують рівень професійної надійності в складних і екстремальних умовах розв'язання педагогічних задач.

Достовірність результатів дослідження забезпечується опорою на наукову методологію, реалізацію спеціально розробленої системи педагогічних завдань, адекватних природі явища, що вивчається, і завданням дослідження, аналізом значної кількості показників та ознак вияву рівнів збагачення творчого потенціалу майбутніх учителів, поєднанням кількісного і якісного аналізу одержаних даних.

Доказовість ґрунтується на тому, що висновки про керованість процесом формування творчої особистості вчителя в умовах педвузу впливають з дослідно-експериментального матеріалу, одержаного у п'яти експериментальних педагогічних вузах (Ізмаїльський, Миколаївський, Київський, Одеський, Тернопільський). Фрагментарно впроваджені результати досліджень у деяких інших педінститутах (Криворізький, Луцький, Кам'янець-Подільський, Чернігівський), тобто задіяними виявились майже 40% майбутніх учителів початкових класів України. Окремі аспекти дослідницької роботи апробовані в досвіді зарубіжної вищої школи (Шуменський вищий педінститут — Болгарія).

Апробація роботи здійснювалась через впровадження пропонованих рекомендацій у вузівську і шкільну практику: читання лекцій, виступи на науково-практичних і науково-методичних конференціях, нарадах учителів, семінарах наставників студентських академічних груп, курсах підвищення кваліфікації вчителів початкових класів шкіл Одеської області, розробку програм «Школи майбутнього педагога», педагогічного клубу «Сократ», «Школи вчителя-початківця», конкурсних завдань для студентських олімпіад з педагогіки, студентської лабораторії педагогічної творчості.

Основний зміст дослідження відображено в 57 публікаціях автора (загальний обсяг 40 друк. аркушів).

Дисертація складається із вступу, п'яти розділів, загальних висновків, бібліографії та додатку.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обгрунтовано актуальність теми дослідження, визначені проблема, предмет, мета, завдання дослідження, методологічні основи і методи дослідження. Його наукова новизна, теоретична і практична значущість, сформульовані положення, що виносяться на захист.

У першому розділі «Професійна підготовка вчителя сучасної школи — об'єкт теоретичного дослідження» осмислюються основні аспекти особистості вчителя і його діяльності як соціально-педагогічної проблеми.

Нами встановлено, що підвищення престижності учительської професії в суспільстві зумовлює соціальний запит на творчість у ній, без цього не можливо прогнозувати зростання педагогічної свідомості в суспільстві. З іншого боку своєрідною «підживою» для вчителя є новаторський досвід педагогів. Отже, можна констатувати органічний взаємозв'язок цих двох факторів.

Ретроспективний аналіз новаторства шкільних педагогів, вітчизняних та зарубіжних, дає підстави для висновку, що розвитку творчості вчителя значною мірою сприяє співтворчість, співдружність, співробітництво представників різних напрямків основних педагогічних систем. Власне педагогіка співробітництва не є новим педагогічним явищем. Фундаментальні дослідження педагогів-класиків (Я. Корчак, К. Д. Ушинський, В. О. Сухомлинський) переконують, що, керуючись такими ідеями як оптимізм, демократизм, творчий пошук, і беручи за основу особистісно-гуманний підхід до вихованців, правомірно прогнозувати максимально ефективні результати у педагогічній діяльності. Звичайно, процеси оновлення, що відбуваються в суспільстві, торкаються школи і потребують збагачення ідей педагогіки співробітництва. Але стверджувана нею ідея особистісного підходу (на відміну від індивідуального, диференційованого, вікового) потребує від педагога незалежно від будь-яких чинників бачити у кожній дитині неповторну особистість.

За Н. І. Реріхом, співробітництво виступає «вмістилищем усіх можливостей і накопичень». Вивіряючи педагогічні умови, за яких може плідно розвиватися співробітництво у пе-

дагогічній системі, ми спиралися зокрема на висновки, що містяться в педагогічній літературі (Ш. О. Амонашвілі, Н. І. Крюкова, А. В. Мудрик та ін.) і апробовані на практиці. Дослідження цього аспекту педагогічної діяльності показує, що проблема підготовки якісно нового типу вчителя сучасної школи, здатного відійти від стереотипів традиційної педагогічної діяльності, яка спрямована на поточний метод формування життєвих цінностей, соціальних орієнтацій учнів, тобто педагога, готового працювати у творчому режимі, набуває дедалі більшого принципового значення.

Особливий інтерес до новаторського педагогічного досвіду ми пов'язуємо ще з тією обставиною, що для педагогічної науки важливо відкриття нових закономірних зв'язків явищ, які найповніше виявляються у ньому. Тому залучення майбутніх учителів, педагогів-практиків до новаторського досвіду — важлива передумова як творчого зростання сучасного вчителя, так і умова активізації наукового пошуку в галузі психолого-педагогічних наук.

Враховуючи, що структура педагогічної праці зазнає нині суттєвих змін у зв'язку з переходом суспільства до ринкових відносин, які зумовили якісно нове соціальне замовлення сучасній школі, ми вважаємо, що слід глибше вивчати і враховувати об'єктивну тенденцію переорієнтування системи підготовки учительських кадрів. У наш час потрібна не стереотипна «валова» підготовка педагогів, а їх конкурентна спроможність. Тому і статус вищої педагогічної школи буде зазнавати суттєвих змін, посилюватиметься варіативність і гнучкість вузівського навчально-виховного процесу. Останнє, на нашу думку, виступає неодмінною передумовою становлення творчих орієнтацій учителя.

Новизна ситуації життєдіяльності педагога сучасної школи зумовлює посилення уваги дослідників до вузівського (основного) етапу його професійної підготовки (І. А. Зязюн, Н. В. Кузьміна, О. Г. Мороз, Д. Ф. Ніколенко, В. О. Слассьонін, Р. І. Хмельюк, О. І. Щербаков та ін.). Наукове осмислення накопиченого наукового фонду дає змогу стверджувати, що найбільш перспективною концепцією оновлення вищої педагогічної освіти може бути її переорієнтація від масово-репродуктивного підходу до індивідуально-творчого, а найважливішими концептуальними вимогами, спрямованими на реальне оновлення і якісний розвиток вищої педагогічної школи, — модернізація її цілей і змісту.

Професіографічне вивчення особистості вчителя і його діяльності є пріоритетним напрямком сучасних досліджень. Безумовні його переваги зумовлені головним чином тим, що професіограма як початкова якісно оптимальна модель спеціаліста не тільки впливає на процес оптимізації управління його становленням, але і створює науково-практичний інструментарій для атестації педагогічних кадрів, конкретизації окремих сфер праці вчителя, врахування своєрідності його спеціалізації. Ми поділяємо існуючу точку зору (М. М. Левіна, Л. І. Рувінський) про те, що професіографічний підхід не «спрацьовує» повністю на практиці. Основні причини цього: по-перше, залишається недосконалою методика адаптації на практиці вимог професіограми вчителя; по-друге, враховуючи, що це своєрідна модель провідних видів педагогічної діяльності, професіограма не відображає їх ієрархію, характер зв'язків, взаємопереходи; по-третє, блок професійно значущих умінь і навичок, структурно представлений в узагальнюючій моделі у формі переліку, наближений за характером до завдань, які часто тісно взаємопов'язані. Вважаємо, є педагогічний смисл, враховуючи, що особистість завжди «ширше» своєї професії (О. Г. Асмолов, Г. О. Ягодін), акцентувати дослідницьку увагу (при базовому професіографічному підході) на інтегративних параметрах, одним з яких є творчий потенціал особистості.

Розуміння того, що проблема творчості набуває в сучасних умовах дедалі більшого конкретного педагогічного смислу, зумовило необхідність звернутися до аналізу накопиченого наукового фонду в цьому плані.

Сучасний стан проблеми творчості характеризується і певними прогалинами, зокрема відсутністю загальноприйнятої теорії творчості, фундаментальних досліджень, в яких був би науково проаналізований доробок вітчизняних (Г. С. Альтшуллер, М. О. Бердяєв, Г. Я. Буш, Л. С. Виготський, О. Н. Лук, В. О. Моляко, Я. О. Пономарьов, П. К. Енгельмейер та ін.) і зарубіжних учених (Ж. Адамар, Дж. Берлайн, Дж. Гімер, Ф. Лезер, А. Ньюелл, А. Осборн, К. Текес, Я. Хлавса та ін.) про конкретні форми її прояву.

Осмислюючи філософсько-методологічні аспекти проблеми творчості (М. О. Бердяєв, Г. Я. Буш, М. Ю. Казарінов, С. Н. Омельченко, П. Торранс та ін.), можна констатувати, що в наукових розробках домінує уявлення про філософсько-світоглядну орієнтацію творчості. Наприклад, Г. Давидова виз-

начає її як спосіб самобуття людини — саме у творчості людина формує, відтворює і розвиває себе як людину; Поль Торранс виділяє рівні свідомості, залучені у творчий процес (свідомий, логічний; підсвідомий, дологічний; підсвідомий, емоційний; ірраціональний). Різничитання характерні і для психолого-педагогічних уявлень про цей феномен. У контексті концепції В. О. Моляко зміст поняття «творчість» складає більш чи менш гнучка система певних дій, що визначаються особистістю залежно від завдань і в яких «виявляється тенденція до суб'єктивного надання переваги одним розумовим діям перед іншими»; психологічний аспект творчості, осмислений у межах наукової школи С. Л. Рубінштейна (Н. В. Брушлинський, Я. О. Пономарьов, Л. М. Попов) запропонований дещо інакше: психологічний механізм багато в чому визначає здатність особистості до «внутрішнього плану дій». Тим часом загальноновизнаним є науковий висновок про своєрідний зв'язок творчого потенціалу і мислення особистості. Як принципово важливе для нашого дослідження ми розцінюємо різницю понять «активне мислення», «самостійне мислення», «творче мислення» (В. О. Крутецький). Творче мислення завжди буде самостійним і активним, проте, не всяке активне є самостійним, як і не всяке самостійне мислення — творче. Вищевикладене дозволило нам рельєфніше показати своєрідність педагогічного мислення, його місце і функціональну роль у творчому потенціалі майбутнього вчителя.

Другий розділ «Діагностика творчого потенціалу вчителя сучасної школи I ступеня» розкриває своєрідність настанови вчителя початкових класів на творчість у зв'язку з етапністю професійного становлення, взаємозалежність і взаємозумовленість творчості педагога і успішності його зусиль у збагаченні творчих можливостей вихованців.

Наше дослідження підтверджує встановлений науковцями (Н. Д. Левітов, Г. О. Люблинська, О. Я. Савченко, Б. М. Теплов, В. С. Шубинський) безпосередній зв'язок між творчими можливостями шкільного педагога і результативністю розпізнавання і збагачення творчого потенціалу молодших школярів. Ми дійшли до висновку, що конкретизація цієї взаємозалежності і взаємозумовленості може бути простежена у кількох напрямках: 1) враховуючи відому схильність молодших школярів до наслідування, в умовах роботи класовода у творчому режимі природніше й інтенсивніше відбува-

ється процес самовираження творчої індивідуальності дитини; 2) методика професійної діяльності творчого педагога відрізняється гнучкістю, нестандартністю дій, що сприяє інтенсивності та адекватності виявлення ним своєрідних рис творчої індивідуальності вихованців; 3) звичність до новизни у педагогічній технології вчителя, який працює у творчому режимі, сприяє розкриттю учнів, розкріпаченню їх творчої уяви; 4) творчу особистість учителя стійко відзначає вибір продуктивної методики індивідуально-групової роботи з учнями, яким притаманні яскраві творчі задатки.

На досить значному емпіричному матеріалі стало можливим виділити провідні характеристики творчої індивідуальності вчителя школи I ступеня, що має особливе значення у зв'язку з розвитком творчих можливостей учнів. Це зокрема: фундаментальність предметних знань, тяжіння до новацій у професійній діяльності, «вимоглива доброта» (Ш. Амонашвілі), уміння спілкуватися з молодшими школярами «на рівних», терпіння, великодушність, розвинені прикладні уміння.

Аналіз вітчизняних (Е. М. Борисова, Б. Г. Гершунський, Г. П. Логвінова, В. М. Нікітенко, Н. В. Путіліна, Г. Р. Чупилко) і зарубіжних досліджень (Р. Госден, Дж. Мклейш — Великобританія; Ф. Тауш — Німеччина; Д. Аллен, Дж. Купер, А. Меслоу, Р. Шварц — США; Ж. Трошнер — Франція) з проблеми становлення вчителя в системі його безперервної освіти дає підстави для таких висновків:

— розгляд згаданої системи збагачує особистісний «запас випередження» у цій сфері праці, надаючи пізнавальним процесам особистості педагога рис органічної єдності з професійною роботою, стаючи її складовою частиною;

— наявні суттєві доробки психолого-педагогічної науки, які сприяють перевірці концептуального підходу до розробки системи необхідних і достатніх педагогічних засобів, що дозволяють (у межах певного етапу безперервної освіти) оптимально вирішити проблему формування творчої особистості вчителя;

— наявне недостатнє наукове осмислення єдиної системи безперервної освіти з точки зору цілісності, наступності, прогностичності. Зберігається дискусійність у питанні структуризації системи безперервної освіти педагогів.

Ми зробили спробу на рівні діагностики уявити у загальних рисах ситуацію, що відображає стан творчих орієнтацій

педагогів сучасної початкової школи. Об'єктом діагностичного значення були учні, які орієнтуються на вибір учительської професії, абітурієнти педвузів, учителі-практики. Обрані діагностичні методи (аналіз результатів діяльності, тестування, анкетування та ін.) у технічному відношенні забезпечували взаємодоповнення і перехресний контроль; у процесуальному — давали можливість поєднання масових опитувань респондентів з їх індивідуально-монографічним вивченням. Враховувалось, що настанови можуть бути більш або менш неусвідомленими особистістю і структурно достатньо місткими (В. П. Зінченко, А. В. Петровський).

В результаті дослідження встановлено, що «мотив творчості» як основа вибору старшокласниками професії педагога («учительська професія — творча, а це головне у моєму виборі») за ступенем значущості займає лише четверте рангове місце; тільки 2% абітурієнтів педвузу вважають, що сучасна школа потребує творчого вчителя; достатньо високий рівень самооцінки майбутніми студентами педінституту своїх творчих можливостей як педагога (86% респондентів оцінили свій рівень як «дуже високий» або «середній»). Діагностичне вивчення своєрідності творчих орієнтацій майбутніх учителів, педагогів-стажистів свідчить про те, що позитивно-активне ставлення до педагогічної творчості мають 60% студентів педвузів України (28% — Болгарії, 24% — Румунії), 72,5% в учителів-початківців, які працюють у школах. За даним аналізом оцінних суджень майбутніх учителів і педагогів-практиків, стимулююча роль педвузу і школи у збагаченні педагогічної творчості особистості — незначна; в самооцінці респондентів домінуючим фактором, який гальмує становлення творчої особистості вчителя у вищій педагогічній школі, є недостатня педагогізація вузівського навчання, у загальноосвітній школі — відсутність стимулів для розвитку творчості вчителя.

Третій розділ «Теоретичне обґрунтування моделі творчої особистості вчителя» присвячений методологічному і змістовому аналізу поняття «творча особистість педагога», характеристик моделі творчої особистості вчителя, умов її реалізації у педвузі.

Оскільки всебічне осмислення методологічних основ проблеми важко сприймати відокремлено від практичного їх розв'язання, у дисертаційній роботі обґрунтовується думка, що

формування творчої особистості (в силу своєї значущості для перспектив життєдіяльності людини) може бути віднесено до числа загальнолюдських проблем. Цей попередній висновок дозволяє дещо по-новому оцінити відоме положення про те, що проблема творчості є проблемою саморозвитку суб'єкта.

З урахуванням наявної у філософській і психолого-педагогічній літературі точки зору, що в основі будь-якої діяльності лежать потреби, джерела яких беруть початки з відповідних суспільних потреб, вважаємо за можливе стверджувати: потреба особистості у творчості також може бути осмислена насамперед як потреба суспільна. Через розвиток творчої особистості культивується «особистісний пласт» творчого ставлення до себе, до своєї діяльності, до соціальних запитів. Тому **духовність** — визначальну основу фундаментальних потреб особистості (у пізнанні, спілкуванні, самореалізації) ми розглядаємо як **ядро системного утворення «творча особистість вчителя»**.

У педагогічній науці поняття «творча особистість» не знайшло достатнього відображення: не визначені його зміст, обсяг і статус у системі інших понять і категорій. Останнє зумовлено щонайменше трьома обставинами: 1) дане поняття можна розглядати одночасно як категорію теорії особистості, теорії діяльності, теорії творчості і разом з тим осмислювати з позицій «якості особистості», «суб'єктної характеристики». Трудність дослідження тут пов'язана з тим, що, як і будь-який творчий процес, що ним відображається, воно не є статичним і має зв'язок з підсвідомою сферою особистості (Д. Б. Богоявленська, В. І. Загвязинський, Я. О. Пономарьов); 2) опубліковані наукові праці відображають цілком очевидний факт, що увагу дослідників привертає в основному характер творчої діяльності, однак, на наш погляд, це малоперспективно, адже суб'єкт цієї діяльності (як творець самого себе) вивчається при цьому принагідно; 3) при осмисленні поняття «творча особистість» педагогічний зміст вбачається нами в тому, що, намагаючись дати йому наукове тлумачення, легко зміститись у рівнях: індивід, особистість, індивідуальність.

У сучасній психолого-педагогічній літературі дається здебільшого описова характеристика феномена «творча особистість». Навіть у спеціальних наукових дослідженнях (В. І.

Андреев, Л. І. Лузіна) він представлений недостатньо переконливо, що може бути розцінено як невизначеність наукової парадигми, прийнятої дослідниками, коли акцент робиться переважно на формуванні творчих здібностей, а не на творчій особистості в цілому.

Констатуючи, що «творча особистість» як спеціальне наукове поняття не є усталеним, ми вважаємо за можливе викласти свою позицію у цьому питанні. Як вихідні використані такі фундаментальні положення:

— щоб виділити суть явища, важливо визначити ті зміни, які (за В. В. Давидовим) розкривають і пояснюють зв'язок між загальними (абстрактними) і частковими (конкретними) його виявами;

— у строго науковому смислі не слід розглядати поняття «творча особистість» і «творчий потенціал особистості» як рядоположні. Слідом за іншими дослідниками (Н. А. Зайцев, В. Г. Нестеренок) ми схильні вважати творчий потенціал як реально існуючу можливість до змін;

— ядром творчої особистості можуть бути такі параметри, які, інтегруючи психологічні процеси особистості, роблять її цілісно творчою, забезпечуючи стійкість творчого характеру професійної праці; тому важливий «вихід у дослідженні за межі індивіда і розгляд його як елемента системи» (Б. Ф. Ломов);

— процес вироблення будь-якої особистісної якості починається з найпростіших елементів, які далі ускладнюються, переплітаються і, інтегруючись, визначають розвиток цієї якості (О. В. Киричук, В. М. Коротов, І. С. Мар'енко, І. Ф. Харламов).

На нашу думку, творча особистість учителя має динамічну структуру, яка виявляється зокрема у тому, що відстаючи у своєму розвитку компоненти компенсуються більш розвиненими; як і в будь-якій особистісній якості, тут є і такі складові: суть, зв'язок з іншими елементами, спрямованість, дійовість, ставлення особистості до даної якості (Л. І. Кочетов).

У дисертації творча особистість вчителя характеризується усвідомленням об'єктивної необхідності творчості на рівні переконань, інтелектуальною активністю, що відображається у взаємозв'язку науково-педагогічного стилю мислення і творчої уяви, які виявляються в індивідуальному стилі творчої за своїм характером професійної діяльності.

Визначальним у творчій особистості є не тільки високий творчий потенціал, але й цілеспрямованість зусиль особистості в реалізації свого потенціалу. Тому нами за одиницю творчого потенціалу взято інтелектуальну активність особистості, зумовлену її мотиваційною сферою. Уявлення про творчу особистість найтісніше пов'язане з явищем «переносу», яке фундаментально вивчено науковою школою Е. Кабанової-Меллер.

У дисертаційній праці використано дослідницький метод моделювання (С. І. Архангельський, О. Л. Жук, О. В. Киричук, В. Н. Штоф), що дало змогу розробити структурну модель творчої особистості вчителя, завдяки якій одержана науково обгрунтована інформація про необхідні і достатні заходи для забезпечення в умовах педвузу, школи стійких позитивних результатів розкриття творчих можливостей учителів.

Структурна характеристика моделі, на нашу думку, ієрархізована, паралельно розгалужена і розгорнута у часі сукупність процесів, які акумулюють стан творчості в особистості. Підсистемами виступають: когнітивні, афективні, регулятивні процеси, а також галузь самосвідомості. Основним у цьому аспекті моделі є: інтерес до педагогічних явищ; оперативність «переносу»; бачення проблеми, самостійне відчуття проблем і науковий підхід до їх вирішення.

Змістові і операційні структури моделі творчої особистості становлять собою синтез необхідних і достатніх професійно значущих знань, які відображають методологічну культуру педагога, його професійну компетентність. Основними параметрами даного аспекту моделі є такі якісні характеристики професійно значущих знань: глибина (фактично «шлях» від явища до суті); зміст узагальнень («дистанція» від факту до узагальнення); рівень узагальнення (широта «переносу»). Як «наскрізна» виступає перетворююча сила знань.

Практично-дійовий фонд моделі утворюють інтегральні інтелектуально-педагогічні уміння і навички педагогічної техніки. Основними параметрами даного аспекту моделі творчої особистості вчителя є: рівень стратегії педагогічної діяльності; своєрідність відображуваних інваріантів, зумовлених спеціалізацією вчителя; прояви взаємодії нормативно-

рольового й індивідуального; показником чого виступає індивідуальний стиль педагогічної діяльності вчителя.

Зазначимо, що функціональна роль окремих підсистем у системній освіті «творча особистість вчителя» різна; системоутворюючими є когнітивні процеси, оскільки від мотивації залежить особистісний смисл діяльності. У цьому розумінні важливе значення мають потреби особистості в удосконаленні педагогічної діяльності як відносно стійкий мотив творчої діяльності.

Якщо з дослідницькою метою виконати «поздовжній зріз» змодельованого уявлення творчої особистості педагога, то можна виділити два взаємопов'язані, взаємозалежні і взаємозумовлені компоненти. Один з них відображає змістові й операційні структури моделі, другий — її практично-дійовий фонд. Структурне уявлення моделі творчої особистості вчителя дозволяє осмислити даний феномен на рівні «загального», «одиничного» і «особливого»; при цьому рівень «загального» дає уявлення про «поперечний зріз» моделі, «особливого» і «одиничного» — про «поздовжній зріз».

Теоретичний аналіз проведених досліджень з проблем підготовки вчительських кадрів, вивчення і узагальнення передового досвіду вищої педагогічної і середньої загальноосвітньої школи в цьому напрямку, дали змогу визначити вихідні системи, які враховують своєрідність узагальнюючої структури моделі творчої особистості вчителя і особливості функціонування на зв'язковому етапі професійного становлення спеціаліста. Ними є взаємозв'язок таких принципів: гуманізації і демократизації, креативності і відкритості, наступності і варіативності, програмно-цільового підходу до професійної підготовки майбутніх вчителів; водночас вони виступають і умовами функціонування моделі досліджуваного феномена у педвузі, що зумовлено взаємопереходами понять «принцип» і «умова».

Розроблена модель використовувалась нами на основних етапах проведення дослідно-експериментальної роботи (діагностики, цілепокладання, планування практичних заходів оптимізації процесу формування творчої особистості вчителя в умовах педвузу, їх реалізації, а також на етапі співставлення і узагальнення аналізу результатів дослідження). Модельне уявлення творчої особистості вчителя дає можливість конкретизувати рівневу характеристику феномена, який досліджується. Прагнучи до забезпечення максималь-

ної рельєфності характеристики кожного з них (не зважаючи на наявність рухливих міжрівневих граней), ми спирались на уявлення, що стали стійкими в педагогічній науці, про співвідносність понять «ознака», «властивість», «якість», «особливість». Зокрема, розглянули їх у розрізі кумулятивної школи.

З урахуванням своєрідності згаданого феномена були виділені прямі і опесередковані ознаки сформованості творчої особистості вчителя, а також сукупність їх показників. Це дозволило визначити шкалу рівнів: високий (рівень «особливості»), вище середнього (рівень «якості»), середній (рівень «властивості»), низький і первісний (рівні «ознаки»); відповідно виділити п'ять типів творчої особистості вчителя на етапі вузівського професійного становлення. Все це зумовило вибір методів одержання педагогічної інформації, яка систематизувалась і відображалась в «Індивідуальних картах» респондентів з експериментальних і контрольних студентських академічних груп¹⁾. У результаті чого стало можливим на першому етапі дослідно-експериментальної роботи провести констатуючий «зріз», а на завершальному — підсумковий.

У четвертому розділі «Дослідно-експериментальна система роботи з формування творчої особистості майбутнього педагога» викладено основний зміст роботи, проведеної з метою реалізації психолого-педагогічних умов формування творчої особистості майбутнього вчителя; розкрито характер її організації; умови, форми, методи і засоби втілення відповідних настанов з урахуванням особливостей студентського вікового періоду, специфіки вузівського навчання.

У дисертаційній роботі апробовані різні групи психолого-педагогічних умов формування творчої особистості майбутнього вчителя у педвузі, які:

- забезпечують якісні професійні знання майбутніх фахівців, інтегральний інтелектуальний потенціал і уміння використання педагогічної техніки;
- сприяють усвідомленню майбутніми вчителями необхідності творчості у професійній справі на рівні переконань;
- стимулюють самопізнання студентом власного індивіду-

---

¹⁾ Дослідно-експериментальною роботою було охоплено 308 студентів 12 академічних груп факультетів підготовки вчителів початкових класів Ізмайльського, Київського, Миколаївського, Одеського і Тернопільського педінститутів України.

Динаміка змін у формуванні творчої особистості вчителя у педвузі

Рівні творчої особистості	Групи студентів	Експериментальні						Контрольні							
		повне число					загальна кількість	%	повне число					загальна кількість	%
		ІДП	КДП	МДП	ОДП	ТДП			ІДП	КДП	МДП	ОДП	ТДП		
V «високий»		4	1	1	5	7	18	10,1	1	1				2	1,9
IV «вище середнього»		3	34	21	8	6	72	40,2	1	5	1	2	4	13	10
III «середній»		7	21	15	3	8	54	30,2	5	11	14	7	10	47	37
II «низький»		4	12	9	4	5	34	19	16	13	10	12	8	59	46,4
I «первісний»				1			1	0,5	1	1		2	2	6	4,7
Разом		18	68	47	20	26	179	100	24	31	25	23	24	127	100

ального стилю творчої педагогічної діяльності, а також процес самовдосконалення;

— забезпечують набуття майбутнім учителем у педвузі первинного досвіду творчої діяльності з обраної спеціалізації;

— дозволяють використовувати студентську академічну групу як «прискорювач» у формуванні творчої особистості майбутнього фахівця.

Основними шляхами реалізації змісту дослідно-експериментальної роботи були активні форми вивчення студентами вузівських навчальних дисциплін (лекція — полемічний діалог, лекція — аналіз, семінар — дискусія та ін.), спрямовані на збагачення духовності студентів, підвищення їхньої професійної компетентності; гуманізація стосунків у педагогічних підсистемах «викладач—студент», «студент—студент» через розширення сфер студентського самоуправління (студентський сектор вузівської кафедри та ін.); підвищення престижності навчально-науково-дослідницької діяльності студентів (створенням, наприклад, студентської лабораторії педагогічної творчості); упорядкування громадсько-педагогічної діяльності майбутніх учителів через студентські педагогічні об'єднання; організація професійного самовиховання студентів шляхом застосування сучасних методів роботи над собою і використання педагогічно продуманої системи спецкурсів, спецсемінарів, спецпрактикумів та різних форм позааудиторної роботи.

Організаційно-педагогічними принципами функціонування розробленої системи педагогічних заходів є: педагогічна освіта; організація досвіду творчої діяльності; самостимуляція, що передбачає на основі діагностики диференціацію засобів стимулювання самооцінки студентами своїх дій залежно від творчого потенціалу; організація їх позитивного спілкування. На завершальному етапі дослідно-експериментальної роботи, що мала на меті стимулювати процес формування творчої особистості вчителя в умовах педвузу, було зроблено «зріз», результати якого ми спробували представити схематично (див. с. 22).

Оптимальність розробленої системи вивірялась за допомогою двох критеріїв: результативності і застосованості в заданих часових межах — у період вузівської підготовки вчителів.

У п'ятому розділі «Науково-педагогічні основи управління формуванням творчої особистості вчителя» зроблено спро-

бу, спираючись на існуючі дослідження (В. І. Бондар, О. Г. Мороз, А. Н. Орлов, В. О. Сластьонін), а також вітчизняний і зарубіжний практичний досвід, узагальнити апробовані форми і методи управління цією роботою з боку шкіл, педвузів, органів народної освіти. Обгрунтовані вихідні положення науково-педагогічних основ управління формуванням творчої особистості вчителя в логіці системи безперервної освіти. Це — альтернативність, наступність, інтеграція і координація в їх взаємозв'язку.

Оптимізацію діяльності вузівських кафедр щодо становлення творчої особистості майбутнього вчителя ми розглядаємо передусім як реалізацію стимулу управління.

У процесі дослідно-експериментальної роботи, спрямованої на вивчення резервних можливостей профорієнтації серед школярів, які орієнтуються на вибір професії вчителя — своєрідного засобу розпізнавання і розвитку їх творчого потенціалу, були апробовані деякі нові форми відповідної діяльності (шкільно-студентський педагогічний клуб, «Школа майбутнього вчителя») і доведена їх ефективність.

Важливим в організації управління процесом становлення творчої особистості вчителя є період вузівського професійного навчання. Виходячи з цього, ми схильні стверджувати, що в педвузах доцільно зберегти психодіагностичну службу, оскільки роль її у проведенні професійної діагностики студентів важко переоцінити. Педагогічний смисл її вбачається нами у профадаптації і профкорекції майбутніх учителів. Проведене дослідження показало, що вузівська кафедра може стати організаційно-методичним центром забезпечення практики стажиста — найбільш важливого етапу становлення творчої індивідуальності педагога.

У процесі вивчення проблеми експериментальним шляхом перевірено один з технологічних підходів до педагогічного управління становленням творчої особистості вчителя, що дозволяє враховувати етапність процесу, який вивчається, розглядати його у розвитку з урахуванням вікової динаміки особистості вчителя. Саме так була апробована функціональна роль навчально-науково-педагогічного об'єднання у зв'язку з вивченням процесу формування творчої особистості вчителя початкових класів. Структурними ланцюжками об'єднання в даному разі виступали випускаюча вузівська кафедра педагогіки і методики початкового навчання, сільська і міська початкові школи, позашкільний центр дитячої

творчості, кабінет початкового навчання обласного інституту удосконалення вчителів. Особливо відчутним виявився вплив обраного технологічного підходу на формування індивідуального стилю творчої діяльності особистості.

Здійснене дослідження підтвердило основні положення висунутої гіпотези і дало можливість зробити висновки в теоретичному, організаційно-педагогічному і методичному планах.

I. В теоретичному плані:

1. Розроблена і теоретично обґрунтована концепція творчої особистості вчителя, модельне представлення якої виражається наскрізним утворенням, зокрема духовністю особистості, а також когнітивними, афективними, регулятивними процесами і галуззю самопізнання, що складають підсистемні структури моделі.

Якщо виконати «поздовжній зріз» моделі творчої особистості вчителя, то виявляються змістові і операційні компоненти, її практично-дійовий фонд.

2. Основною метою і результатом здійснення системи педагогічних заходів, спрямованих на формування творчої особистості вчителя у педвузі, є виховання у студентів потреби в удосконаленні педагогічної дійсності — відносно стійкого мотиву творчої діяльності.

3. В основі систем формування творчої особистості вчителя в умовах педвузу лежить взаємозв'язок принципів педагогічної освіти, організації досвіду творчої діяльності, позитивного спілкування, самостимуляції. Щодо використання останньої, доцільним є передбачення на основі діагностики диференціації засобів стимулювання самооцінки студентами своїх дій в залежності від наявного у них творчого потенціалу.

4. Процес формування творчої особистості вчителя є результативним за умови дотримання наступності педагогічних зусиль у цьому напрямку в підсистемі «школа—педвуз—інститут удосконалення вчителів», інтеграції і координації дій управління. Вирішальна передумова успіху — підвищення престижності творчості педагога як на рівні вчительської професії, так і суспільства в цілому.

II. В організаційно-педагогічному плані:

1. Організаційно-педагогічну основу розвитку творчої особистості вчителя на довузівському пропедевтичному етапі

складає система творчих за своїм характером навчально-пізнавальних завдань як засобу управління пізнавальною самостійністю майбутніх абітурієнтів педінституту у вихованні властивостей, якостей, особливостей, необхідних для творчої орієнтації особистості на педагогічну професію. Позитивні результати щодо цього дає факультативна профорієнтаційна робота вузівських кафедр у школі, добре зарекомендували себе шкільно-студентські клуби.

2. Важливими факторами стимулювання творчих можливостей майбутніх учителів на основному, вузівському етапі професійної підготовки виступають гуманізація взаємовідносин у педагогічній системі «вузівський викладач—студент», форми активного вузівського навчання, формування професійно-пізнавальної самостійності студентів у процесі навчально-науково-дослідницької діяльності, особистісно-орієнтоване спілкування майбутнього вчителя і шкільних педагогів у період навчально-виховної практики, організація професійного самовиховання.

3. Підвищення ефективності процесу становлення творчої особистості вчителя у період практики стажиста значною мірою залежить від стимулювання його творчої діяльності, зміни соціально-педагогічної ситуації у шкільному колективі, коли творчість учителя-початківця є затребувана і престижна.

III. В методичному плані:

В процесі дослідження проблеми виявлено основні педагогічні умови, що забезпечують стійку результативність становлення творчої особистості вчителя у педвузі. До них насамперед відносяться:

1. Педагогізація вузівського навчально-виховного процесу, зміцнення взаємозв'язку теоретичних і методичних знань, поєднання інтелектуального потенціалу і можливостей педагогічної техніки.

2. Забезпечення органічної єдності формування переконань, досвіду і почуттів студентів, розвиток особистості майбутнього фахівця на рівні креативності.

3. Організація системи професійного самопізнання, стимулювання самостійних дій та інтелектуальних ініціатив студентів.

4. Систематичність і безперервність квазіпрофесійної діяльності, яка потребує творчості особистості; врахування ін-

тересів, потреб, здібностей, попереднього досвіду кожного студента, певного співвідношення орієнтовної і виконавської діяльності при залученні його до цієї справи.

5. Педагогічне стимулювання соціальної спрямованості студентської академічної групи, її організаційної, інтелектуальної, емоційної і вольової єдності; стабільності і організованості структур студентського співправління, розширення його демократичних засад.

Проведене дослідження, підтвердивши гіпотезу, не вичерпало всіх аспектів формування творчої особистості вчителя.

Становить певний науковий і практичний інтерес здійснення спеціальних досліджень питань, пов'язаних з системою виявлення і розвитку найбільш талановитих майбутніх учителів в умовах педвузу, вдосконалення методів стимулювання творчої самореалізації студентів і вузівських педагогічних учених у співтворчій навчально-виховній діяльності. Спеціальне дослідження проблеми розвитку творчої особистості вчителя-практика дало б можливість значною мірою нівелювати суперечності між рівнем педагогічної свідомості і незатребуваністю досягнень педагогічної науки і практики.

Дане дослідження може бути базисним у плані поглибленого вивчення у перспективі єдності загальних для різних видів творчості особистісних якостей, адекватних певним етапам творчого процесу.

Основні результати дослідження висвітлені в таких публікаціях автора:

I. КНИГА, НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

1. Формування творчої особистості вчителя. — К.; Либідь, 1991. — 6 д. а.
2. Від творчості вчителя до творчості учня: посібник. — Ізмаїл, 1992. — 6 д. а. (рос. мова).

II. СТАТТІ В ЗБІРНИКАХ, ЖУРНАЛАХ

1. Розвиток громадської активності майбутніх класоводів//Початкова школа. — 1979. — № 1. — 0,5 д. а.
2. Роль вузівського комсомолу у формуванні громадської активності майбутніх учителів//Радянська школа. — 1979. — № 6. — 0,75 д. а.
3. До питання становлення вчителя-вихователя, педагога-громадського діяча в умовах педвуза//Формування особистості в навчально-виховному процесі (За ред. С. У. Гончаренка) — К., 1980. — 0,3 д. а.
4. Комсомольський педагогічний загін та його вплив на формування інтереса студентів до громадської роботи: Республ. наук. - методичн. зб. Вип. 11. — К., 1980. — 0,75 д. а.

5. Удосконалення професійної підготовки майбутніх класоводів//Початкова школа. — 1982. — № 1. — 0,5 д. а.

6. Проблеми підготовки вчителів до роботи з шостирічками//Початкова школа. — 1986. — № 1. — 0,5 д. а. — у співавторстві.

7. Оптимальні умови позаакадемічної діяльності студентів: Республ. наук. - методичн. зб. Вип. 13. — К., 1987. — 0,75 д. а.

8. Удосконалення підготовки майбутніх вчителів до роботи з шостирічками//Початкова школа. — 1987. — № 10. — 0,5 д. а. — у співавторстві.

9. З орієнтиром на завтрашній день школи//Радянська школа. — 1988. — № 11. — 0,5 д. а.

10. Педагогіка співробітництва й формування особистості вчителя//Початкова школа. — 1989. — № 1. — 0,5 д. а.

11. Деякі питання вузівської підготовки вчителя до роботи у нових умовах. — М., 1989. — Депонір. у НДІЗП АПН СРСР. — № 291-89. — 0,4 д. а. (рос. мова).

12. Становлення творчої особистості вчителя//Радянська школа. — 1990. — № 9. — 0,75 д. а.

13. Активізація взаємозв'язку початкової школи і вузівської кафедри//Початкова школа. — 1992. — № 3—4. — 0,3 д. а.

III. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Методичні рекомендації з організації громадсько-педагогічної діяльності вчителів і студентів педагогічних вузів. — Одеса, 1978. — 1,5 д. а. (рос. мова).

2. Вплив громадської активності класовода на процес виховання молодших школярів//Методичні рекомендації з інтенсифікації навчальної діяльності молодших школярів. — К., 1979. — 0,5 д. а.

3. Методичні рекомендації з оптимізації самоїїї роботи студентів педагогічних вузів. — Ізмаїл, 1985. — 1 д. а. (рос. мова) — у співавторстві.

4. Методичні рекомендації по вдосконаленню навчально-виховної роботи з шостирічними першокласниками. — К., 1987. — 1,5 д. а. (рос. мова) — у співавторстві.

5. Удосконалення професійної підготовки майбутніх вчителів//Інтернаціональне і національне у підготовці майбутнього вчителя//Відп. ред. А. І. Квалерсв: Метод. рек. — Ізмаїл, 1989. — 0,5 д. а. (рос. мова).

6. Співробітництво вузу і школи — важливий фактор розвитку педагогічної творчості вчителів//Удосконалення методичної підготовки вчителя: Метод. рек. — Кривий Ріг, 1990. — 0,3 д. а. (рос. мова).

7. Збагачення творчого потенціалу майбутнього вчителя в процесі навчально-дослідницької діяльності: Метод. рек. — Ізмаїл, 1991. — 1 д. а. (рос. мова).

8. Самовиховання педагогічної творчості в процесі вузівського становлення вчителів: Метод. рек. — К., 1991. — 1,5 д. а.

9. Формування творчої особистості вчителя в педагогічному вузі: Метод. рек. — К., 1991. — 1,5 д. а.

10. Творчість вчителя: суть, шляхи розвитку: Метод. рек. — Одеса, 1991. — 1,75 д. а.

11. Активні форми вузівського навчання — необхідна умова формування творчої особистості майбутнього вчителя//Активні методи вихо-

вання і навчання в вузі: Метод. рек. — Миколаїв, 1990. — 0,3 д. а. (рос. мова).

IV. ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

1. Громадська діяльність як фактор становлення особистості майбутнього фахівця//Система освіти як фактор формування особистості/Всесоюз. конф.: Тез. доп. — М., 1979. — 0,1 д. а. (рос. мова).

2. Роль НДРС та УДРС в удосконаленні професійної підготовки майбутніх класоводів./Всесоюз. семінар: Тез. доп. — Мінськ, 1985. — 0,1 д. а. (рос. мова).

3. Деякі особливості контрпропагандистської роботи з шостирічними першокласниками//Форми і методи використання засобів масової інформації в ідейно-політичному вихованні та контрпропагандистської роботи школи./Всесоюз. конф.: Тез. доп. — Рівне, 1987. — 0,1 д. а. (рос. мова) — у співавторстві.

4. Застосування ідей В. О. Сухомлинського у професійно-педагогічній підготовці студентів//Ідеї формування гармонійно розвинутої особистості у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського та їх творче застосування в умовах перебудови загально-освітньої школи./Наук. - практик. конф.: Тез. доп. — Кіровоград, 1988. — 0,3 д. а. (рос. мова).

5. До питання удосконалення роботи вчителя з батьками шостирічних першокласників//Молода сім'я та виховання дітей./Наук. - методич. конф.: Тез. доп. — Рига, 1988. — 0,3 д. а. (рос. мова).

6. Творче використання ідей Н. К. Крупської про взаємовідношення вчителя з учнями, як умова удосконалення професійної підготовки сучасного вчителя//Творча спадщина Н. К. Крупської і сучасна школа./Наук.-практик. конф.: Тез. доп. — Горлівка, 1989. — 0,3 д. а. (рос. мова) — у співавторстві.

7. Творча індивідуальність вчителя, як фактор збагачення творчих задатків молодших школярів//Ідеологія оновлення та світоглядна підготовка студентства (Ред. Л. М. Тимошенко)/Наук.-практик. конф.: Методич. матер.— Даугавпілс, 1989. — 0,5 д. а. (рос. мова).

8. Формування творчої особистості вчителя на етапі вузівської професійної підготовки//Формування особистості радянського вчителя: досвід і проблеми./Наук.-практик. конф.: Тез. доп. — Ізмаїл, 1989. — 0,2 д. а. (рос. мова).

9. До питання формування творчої особистості вчителя на етапі його вузівської професійної підготовки//Актуальні проблеми підготовки педагогічних кадрів (Відп. ред. Л. І. Жуков)/Наук. конф.: Тез. доп. — Рига, 1989. — 0,3 д. а. (рос. мова).

10. Творчі завдання студентам з психолого-педагогічних дисциплін як засіб активізації пізнавальної самостійної роботи//Зміст, форми і методи самостійної роботи студентів./Наук.-практик. конф. — Тернопіль, 1990. — 0,3 д. а.

11. Взаємозв'язок педагогічної культури учителя і творчості у професійній діяльності//Професійна культура вчителя/Відп. ред. Л. М. Тимошенко./Наук.-метод. конф.: Тез. доп. — Даугавпілс, 1990. — 0,2 д. а. (рос. мова).

12. Використання ленінської спадщини в оновленні вузівської підготовки творчої особистості вчителя//Ленінська ідейна спадщина і сучасні проблеми освіти./Всесоюз. наук.-практик. конф.: Тез. доп. — М., 1990. — 0,3 д. а. (рос. мова).

13. Розвиток у студентів педагогічної творчості — передумови їх готовності до оновлення виховної роботи в школі//Шляхи поліпшення підготовки студентів до виховної роботи початкових класів у процесі викладання навчальних дисциплін/Відп. ред. Д. В. Луцк./Міжвуз. наук.-практ. конф.: Тез. доп. — Дрогобич, 1990. — 0,1 д. а.

14. З досвіду формування творчої особистості вчителя на етапі вузівської професійної підготовки//Розвиток педагогічної освіти і науки у західних областях України./Наук.-практ. конф.: Тез. доп. Ч. 2. — Тернопіль, 1990. — 0,1 д. а.

15. Формування творчої особистості майбутнього вчителя в умовах розвитку студентського самоврядування//Формування і становлення сучасного вчителя./Наук.-практ. конф.: Тез. доп. Ч. 1. — Рівне, 1990. — 0,3 д. а.

16. Формування творчої особистості майбутнього вчителя: проблеми і пошуки//Формування творчої особистості фахівця-вихователя в умовах перебудови роботи школи./Наук.-метод. конф.: Тез. доп. — Миколаїв, 1990. — 0,3 д. а. (рос. мова).

17. Провідні шляхи та засоби формування творчої особистості вчителя в педвузі//Всесоюзний з'їзд працівників народної освіти і створення цілісної системи безперервної підготовки вчителів./Наук.-метод. конф.: Тез. доп. — Чернівці, 1990. — 0,1 д. а. — у співавторстві.

18. Про один з підходів щодо дослідження процесу формування творчої особистості вчителя//Вчитель і суспільство: досвід, проблеми, пошуки./Наук.-практ. конф.: Тез. доп. — Ізмаїл, 1990. — 0,2 д. а. (рос. мова).

19. З досвіду підготовки вчителів до творчої діяльності у малокомплектній школі//Навчально-виховна робота з учнями сільських малокомплектних шкіл./Наук.-практ. конф.: Тез. доп. — Черкаси, 1990. — 0,1 д. а.

20. Творча особистість майбутнього вчителя — важлива передумова успіху професійної майстерності//Формування педагогічної майстерності в системі професійної підготовки майбутнього вчителя/За ред. М. Б. Євтуха./Наук.-практ. конф.: Тез. доп. Ч. 1. — К., 1991. — 0,1 д. а.

21. До питання розвитку творчої індивідуальності майбутнього вчителя в умовах педвузу//Системне дослідження індивідуальності/Ред. В. А. Вяткін./Всесоюз. конф.: Тез. доп. — Пермь, 1991. — 0,3 д. а. (рос. мова).

22. Творча особистість вчителя — важливий фактор оновлення сучасної початкової школи//Національне, інтернаціональне та загальнолюдське в вихованні учнів у інтернатних закладах республіки./Наук.-практ. конф.: Тез. доп. — Чебоксари, 1991. — 0,2 д. а. (рос. мова).

23. Творчість вчителя — вирішальний фактор оновлення сучасної школи//Творчість: теорія і практика/II Всесоюз. наук.-практ. конф.: Тез. доп. Ч. 2. — К., 1991. — 0,1 д. а. (рос. мова).

24. Активні форми викладання вузівського курсу «Педагогіка» — важлива умова формування творчої особистості майбутнього вчителя//Застосування активних форм і методів у викладанні психолого-педагогічних дисциплін/Ред. Л. К. Веліченко./Наук.-практ. конф.: Тез. доп. — Ізмаїл, 1991. — 0,1 д. а. (рос. мова).

25. Педагогічні умови розвитку творчих задатків учнів, які орієнтуються на вибір вчительської професії//Удосконалення роботи по орієнтації молоді на педагогічні професії//Наук.-практ. конф.: Тез. доп. — Ніжин, 1991. — 0,1 д. а.

26. Творча особистість вчителя як фактор оновлення школи//Педагоги за національне відродження: питання історії, теорії, практики./Все-союз. наук. конф.: Тез. доп. — Бишкек, 1991. — 0,3 д. а. (рос. мова).

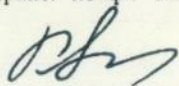
27. Проблеми підвищення ефективності підготовки творчої особистості вчителя в умовах педвузу//Соціально-психологічні проблеми професійної підготовки майбутнього вчителя./Наук.-практ. конф.: Тез. доп. Ч. 2. — К., 1992. — 0,1 д. а.

28. Творча особистість вчителя — найважливіша умова збагачення творчих можливостей молодших школярів//Початкова школа: проблеми, досвід, рішення./Наук.-практ. конф. — Ізмаїл, 1992. — 0,3 д. а. (рос. мова).

29. Майбутній вчитель: формування творчої особистості в педвузі//Психолого-педагогічні основи активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів./Наук.-практ. конф.: Тез. доп. Ч. 1. — Вінниця, 1992. — 0,1 д. а.

30. Створення моделі педагогічної орієнтації як передумови успішності формування творчої особистості вчителя в педвузі//Психолого-педагогічна підготовка вчителя в педвузі./Всеукраїнська наук.-практ. конф.: Тез. доп. — Полтава, 1992. — 0,2 д. а.

31. Проблема створення педагогічних умов щодо формування творчої особистості вчителя в педвузі./Міжвуз. наук.-практ. конф.: Тез. доп. Ч. 3. — Чернівці, 1992. — 0,3 д. а.

Формат 60x84 1/16. Об'єм 2 п. л. Зак. № 53.

Тираж 100 экз. Подписано в печать 18.02.93.

Измаильская городская типография, ул. Ватутина, 38.

464785

AB 27.101

AB 27.101